

**Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Doktori Iskola**

TÉZISFÜZET

a

**Kollektív traumák feldolgozásának
teológiai és etikai aspektusai az erdélyi
magyar társadalomban**

című doktori értekezéshez

Készítette:

Bacsó István

Témavezetők:

Dr. habil. Fazakas Sándor
Dr. habil. Visky S. Béla

Debrecen 2025

I. A dolgozat tárgya

Az elmúlt században az erdélyi magyar társadalom számos traumatikus eseményen ment keresztül. A trianoni békeszerződés, a kisebbségi lét, majd a második világháború, és az ezt követő kommunizmus évtizedeinek megrázkódtatásai az Erdélyi Református Egyházat sem hagyták érintetlenül. A kollektív traumák nemcsak az adott időben jelentettek óriási kihívást, hanem mély lenyomatai a mai napig meghatározzák az erdélyi magyarság identitását. A kutatás aktualitását ugyanakkor nemcsak a téma sajátosan helyi vonatkozása, valamint erdélyi magyar református közösségben élő és szolgáló lelkipásztori tevékenységből fakadó személyes érintettségem indokolja. Dolgozatomban egy olyan jelenséget igyekszek kutatás tárgyává tenni, amely a közelmúlt történelmi, társadalmi és kulturális diszkusszióiban gyakran előfordult – nemcsak erdélyi és magyarországi kontextusban, de az emlékezetkultúra tágabb összefüggéseiben, európai és globális vonatkozásban is.

A dolgozatban a kérdés differenciált, több megvilágításban való megközelítésére törekszem: az erdélyi magyarságot ért kollektív traumák teológiai reflexiói mellett a jelenség társadalmi és kulturális következményeire is igyekszek rámutatni. A kérdéskör több szempontú megközelítése nemcsak transzparenssé teszi a kérdést, hanem annak komplexitására is ráirányítja a figyelmet. A következtetések levonása és a teológiai értékelés így elősegítheti az erdélyi magyar társadalom kollektív traumái körüli párbeszédet, valamint azok feldolgozási folyamatát.

II. A vizsgálat módszere

A téma relevanciáját az emlékezetkultúra, illetve a kollektív traumafeldolgozás hazai – erdélyi és magyarországi –, és tágabb, egyetemes diskurzusába szeretném illeszteni, így a dolgozat elején fontosnak tartom a tudományos jellegű megalapozást, amely a dolgozat egészére nézve is meghatározó szempont. A dolgozat igazi súlypontját az az elemzés adja, amely főként korabeli elsődleges forrásokra (jelentős mértékben a különböző sajtóorgánumok témába vágó írásaira, cikkeire, de tudományos jellegű dolgozatokra, monográfiákra is) támaszkodik, és figyelembe véve a másodlagos irodalom feldolgozását, eredményeit a kollektív traumákra adott lehetséges válaszokat rögzíti, értékeli. A munkahipotézis jellegéből fakadóan meghatározó az összehasonlító, analizáló és kritikai módszer, amely a tárgyalt reflexiókat, gondolatmeneteket teológiaiilag értékeli, majd szintézissteremtésben kívánja összegezni. Ez a „dialektikai” vagy „párbeszéd jellegű” hermeneutikai kulcs a teológiának nemcsak a kulturális, társadalmi területekkel való érintkezését szolgálja, hanem az állandó önreflexió igényét is fenntartja. Ebben a teológiai szemléletben meghatározó a dialektikai teológia és Karl Barth teológiai öröksége, erdélyi recepciója.

III. A dolgozat gondolatmenete

A dolgozat gondolatmenete a téma munkahipotéziséhez igazodva átlátható és egy logikus felépítés ívét nyújtja. A bevezetéssel és összegzéssel együtt 10 fejezetből álló dolgozat egyes fejezetei teológiai és más, kulturális és társadalmi aspektusoknak is teret engedő szempontokból közelítik meg a témát, amit további elmélyítő alfejezetek, gondolatébresztő kitekintések árnyalnak.

A téma felütését követően (I. fejezet), a történelmi és társadalmi trauma fogalmi tisztázásával, valamint a kollektív

emlékezet kulturális, vallástörténeti, teológiai és társadalmi (nemzetközi és hazai) meghatározottságára történő rámutatással a kérdést objektívebb filozófiai, történelmi és teológiai kontextusba helyezem (II. fejezet). Ezt követően, rátérve a kollektív traumák erdélyi vonatkozására, a bibliai analógiák történelmi eseményeket értelmező vonulatát tárgyalom, különös tekintettel a trianoni békeszerződést követő közvetlen időszakra fókuszálva és aktualizálva a bűnbánat, megújulás és prófétai szemlélet teológiai toposzait (III. fejezet). A két világháború közötti válaszcádási kísérletek sorában meg-kerülhetetlenek azon kulturális, irodalmi, filozófiai és történelmi összefüggések, amelyek a kollektív traumák elhordozásában, feldolgozásában sajátos, „transzilván” szellemben játszottak szerepet. Kritikai ismertetésük, teológiai megítélésük nemcsak a téma komplexitását jelzik, de a teológia és a nevezett területek e tekintetben való kölcsönös meghatározottságát is (IV. fejezet). Ebben a konstellációban a református teológia nemcsak e partnerségében, viszonylagosságában közelíthető meg, hanem önálló entitásként, Tavasz Sándor, Makkai Sándor, Imre Lajos és László Dezső gondolatai mentén saját helyzet-értelmező etikai szempontjait („kissebségi etikáját”) is körvonalazza (V. fejezet), miközben őrállói szerepének és hivatásának eleget téve, a társadalmi, történelmi, kulturális kérdésekben teológiai kritériumait érvényesíti (VI. fejezet). A bemutatott párbeszéd-készségben, önreflexióban és kritikai attitűdben alkalmazott teológiai látásmód háttérét a dialektikai teológia és Karl Barth hatása biztosította. Ezért a következő tömbben a kiválasztás sajátos teológiai témáján keresztül a barthi teológia erdélyi vonatkozását ismertetem (VII. fejezet), majd a nevezett teológia hatástörténeti vetületét tárgyalom (VIII. fejezet). Végül, a téma valóságba való visszaimplementálására teszek kísérletet (IX. fejezet), amely az összegzéssel együtt (X. fejezet) további párbeszéd, tovább gondolás kiindulópontja lehet.

IV. Tézisek: új eredmények, vitaindító gondolatok

1. A református teológiának az emlékezetkultúra és emlékezetpolitika összefüggésében nemcsak helye van, de feladata is: sajátos evangéliumi-reformátori látásmódjával, elemzőképességével és kritikai potenciáljával részt vehet a múlt traumatikus történelmi fordulatainak az elemzésében és a jelenre vonatkozó értelmezésében, miközben nyitott marad a párbeszédre, és figyelembe veszi az emlékezetpolitikai diskurzusok további eredményeit és határait.

2. A két világháború közötti teológiai elemzés számolt a traumatikus történelmi események komplexitásával, társadalmi, kulturális vetületével, ezért a teológiai diskurzus a párbeszéd, a közéleti jelenlét és a tudományos interdiszciplinaritás jegyében valósult meg.

3. A két világháború közötti református teológia, illetve a dialektika teológia meghatározó módon járult hozzá az erdélyi magyarság fennmaradásához, identitásának megőrzéséhez és a kisebbségi sorskérdés értelmezéséhez.

4. A dialektika teológia, főként Karl Barth hatása a két világháború közötti erdélyi református egyházban elsősorban az Ige szuverenitásának és az igehirdetés kiemelt szerepének, nem utolsó sorban a liberális teológiával szembeni alternatívájának volt köszönhető. Erős lelkigondozói jellegénél fogva a második világháború után is ez érvényesült, kevésbé a barthi teológia későbbi, társadalom- és ideológiakritikai hatása.

**Doctoral School Debrecen Reformed Theological
University**

Doctoral (PhD) Dissertation

**Theological and Ethical Reflections on the Processing
of Collective Traumas in the Hungarian Community
of Transylvania**

Thesis Summary

Prepared by: István Bacsó

Supervisors:
Dr. habil. Sándor Fazakas
Dr. habil. Béla S. Visky

Debrecen, 2025

I. Subject of the Dissertation – Aspects of Processing Collective Traumas

Over the past century, Hungarian society in Transylvania has endured numerous traumatic events. The Treaty of Trianon, the realities of minority existence, World War II, and the subsequent decades of communism also profoundly affected the Reformed Church in Transylvania. These collective traumas not only posed immense challenges at the time but have left deep imprints that continue to shape the identity of Hungarians in Transylvania to this day.

The relevance of this research is grounded not only in the topic's specific local implications and the author's personal pastoral involvement in the Reformed community of Transylvania, but also in the phenomenon's recurrence in recent ecclesiastical, historical, societal, and cultural discussions—locally in Transylvania and Hungary, and more broadly in European and global memory culture discourse.

This dissertation aims to approach the topic from multiple angles: while it reflects on the theological responses to the collective traumas affecting Hungarians in Transylvania, it also addresses their social and cultural consequences within their historical context. This multifaceted approach avoids oversimplification and instead highlights the complexity of the issue. The theological evaluation and the conclusions drawn can thus foster dialogue and healing within the Transylvanian Hungarian community regarding its collective traumas.

II. Methodology of the Study

The study seeks to embed its subject into both the regional (Transylvanian and Hungarian) and broader universal discourse of memory culture and collective trauma processing. Accordingly, the initial chapters provide a scientific foundation, and the entire work maintains an academic tone and methodology.

The core of the dissertation lies in its analysis, which is based on primary sources—especially period press articles,—and supported by secondary literature such as scholarly works and monographs. Through a comparative, analytical, and critical method, the research evaluates possible theological responses to collective traumas. This "dialogical" or "dialectical" hermeneutical approach not only facilitates theology's engagement with cultural and social realities, but also emphasizes continuous theological self-reflection. In theological methodology is decisive the dialectical theology and the legacy of Karl Barth, especially in its Transylvanian reception.

III. Structure of the Dissertation

The argument of the dissertation follows a transparent and logical structure based on the working hypothesis. It consists of ten chapters, including an introduction and a conclusion. Each chapter approaches the topic from theological as well as cultural and social perspectives, supplemented by subchapters and reflective digressions for deeper insight.

After an introductory chapter (I), the second chapter defines key concepts such as historical and social trauma, and places collective memory in cultural, religious-historical, theological, and societal contexts. The third chapter explores biblical analogies to historical traumas, focusing particularly on the period immediately after the Treaty of Trianon and updating recurring theological motives like repentance, renewal, and prophetic vision. Chapter IV analyzes cultural, literary, philosophical, and historical factors that shaped a distinct "Transylvanian" spirit of processing trauma between the two world wars. Their critical evaluation and theological judgment indicate not only the complexity of the topic, but also the mutual determination of theology and the aforementioned fields in this regard. Chapter V discusses the ethical interpretations of leading Reformed thinkers (e.g., Sándor Tavaszy, Sándor Makkai, Lajos Imre, Dezső László), outlining a "minority ethics." Chapter VI focuses on theology's critical engagement with societal, historical and cultural issues. Chapters VII and VIII explore the influence of dialectical theology and Karl Barth in Transylvania. Chapter IX seeks to recontextualize the subject within present-day reality, and the final chapter (X) offers a summary and suggests directions for further dialogue and reflection.

IV. Theses: New Findings and Provocative Reflections

1. Reformed theology not only has a place within the context of memory culture and memory politics, but it also has a responsibility: with its distinctive evangelical-Reformed perspective, analytical capacity, and critical potential, it can contribute to the analysis of traumatic historical turning points and to their interpretation in light of the present. At the same time, it remains open to dialogue and takes into account both the achievements and the limitations of memory-political discourses.

2. Theological analysis in the interwar period acknowledged the complexity of traumatic historical events and their social and cultural dimensions. As a result, theological discourse unfolded in the spirit of dialogue, public engagement, and scientific interdisciplinarity.

3. Reformed theology in the interwar period, particularly dialectical theology, made a significant contribution to the survival of the Hungarian community in Transylvania, to the preservation of its identity, and to the interpretation of its minority fate.

4. The influence of dialectical theology—especially that of Karl Barth—within the Transylvanian Reformed Church during the interwar period was primarily due to its emphasis on the sovereignty of the Word and the central role of preaching, as well as its function as an alternative to liberal theology. Due to its strong pastoral orientation, this aspect remained dominant even after the Second World War, while the later socio-critical and ideology-critical dimensions of Barthian theology were less influential.

***V. A témához kapcsolódó közlemények¹ – Publications
Related to the Topic***

- BACSÓ I.: A bibliai „Ne ölj!” parancsolat Emmanuel Lévinas filozófiájában, in: *Református Szemle* 112 (2019/3), 244–268.
- BACSÓ I.: Történelemfilozófiai szempontok Tavaszy Sándor teológiájában, in: VISKY S. B.-PAPP Gy. (szerk.): *Leborulva, nyitott szemmel. Az I. Kolozsvári Tavaszy-napok előadásai*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet-Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár 2023, 7–17.
- BACSÓ I.: Kegyelem vagy természet? A Barth-Brunner vita egy lehetséges megközelítése, in: *Református Szemle* 116 (2023/5), 471–484.
- BACSÓ I.: Hit, identitás és lokális emlékezet, in: *Collegium Doctorum* 19 (2023/1), 55–69.
- BACSÓ I.: Teológia és irodalom Tavaszy Sándor szemléletében. In: VISKY S. B. (szerk.): *Látták a láthatatlant. A II. Kolozsvári Tavaszy-napok előadásai*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet-Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár 2024, 41–59.
- BACSÓ I.: Értelmezési kísérletek kisebbségi sorskérdésekre, in: *Collegium Doctorum* (2024/1), 108–138.
- BACSÓ I.: 2025b. A történelmi emlékezés teológiai kritériumai Tavaszy Sándornál, in: VISKY S. B. (szerk.): *Látványosság a világnak. A III. Kolozsvári Tavaszy-napok előadásai*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet-Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár 2025, 115–142.

¹ MTMT azonosító: 10073502.